

זכויות הילד-

ענישה גופנית כאמצעי חינוכי

תאריך: דצמבר 2015

העבודה מוגשת בחסות העמותה של
נוער שוחר משפט עברי

תוכן העניינים

הקדמה	3-4
מבוא	5-6
פרק ראשון - זכויות הילד במשפחה	7-9
פרק שני - ענישה גופנית כאמצעי חינוכי באופן כללי	10-12
פרק שלישי - עמדת המשפט העברי	13 -17
פרק רביעי - עמדת המשפט הישראלי	18- 22
פרק חמישי -סיכום והסקת מסקנות	23-24
ביבליוגרפיה	25-25
הערות	26-26

הקדמה

לנושא זכויות הילד- ענישה גופנית כאמצעי חינוכי, הגעתי לאחר שתפקדתי בשנה שעברה במשך שנה שלמה כרשגד"ית חוץ בתנועת הנוער (הצופים). צוות חוץ, זהו צוות הנשלח במשך שנה שלמה בימי שלישי ושישי לשכונת מצוקה, שבט צהלה נותן עזרה

לשכונת תל-כביר, שם הייתי במשך שנה, כאשר בתפקידי הייתי אחראית על שכבת כיתה ח' בשבט כפיר בתל-כביר.

מטרת השילוב של מדריכים בשכונות מצוקה הייתה לסייע לגייס ילדים משכונות מצוקה למסגרת הצופים במגמה לשפר את איכות חייהם, להפעיל אותם במסגרת שכונתית מפרה ואיכותית ולחנכם לאהבת הארץ.

שבט כפיר ממוקם בשכונת תל כביר בדרום תל אביב ובמהלך השנה עמדה לי הזכות להכיר המון ילדים חמודים, מקסימים ואיכותיים. ברם, חלקם חווה חיים מורכבים בסביבה קשה, אלימה ופוגעת הן בבית והן בשכונה כאחד.

בתפקידי, הייתי אוזן קשבת לרוב הילדים, ששיתפו אותי בבעיותיהם, עשיתי ביקורי בית לצורך גביית תשלום כספים, הגעתי לשיחות אישיות עם ההורים ונחשפתי לעולם שעד כה לא היה מוכר לי כמעט. אחד הסיפורים לדוגמא שנגע מאוד לליבי, עסק בילד ואחותו הגדולה ממנו בשנה, שהוריהם, בעיקר סב המשפחה, היה נוהג להכות אותם בבית(כולל בחגורה) ונקט כלפיהם אלימות מילולית קשה, קללות וצרחות, שהיו מנת חלקם מאז הולידם ועד לעצם התקופה בה זכיתי להכיר אותם. הם כלל לא ידעו שפה אחרת של חינוך, של דאגה ואכפתיות. לצערי היו מקרים רבים נוספים אשר פתחו לי את העיניים כלפי נושא זה, שליבי כל-כך נחמץ לראות ולדעת כמה עצוב עולמם של אלו שכלל לא יודעים שיש להם זכויות גם כילדים. הבחירה שלי לעסוק בנושא זה הייתה ברורה לי מלכתחילה, שכן רציתי להרחיב את הידע שלי בנושא המרתק. כאזרחית המדינה אני מבינה שלא ניתן לחיות בניתוק מוחלט ולא להכיר מציאות של ילדים אחרים שחיים מתחת לקו העוני, שנשללת מהם זכויות בסיסיות ושמופעלת נגדם אלימות מילולית ופיזית כאמצעי חינוך או ענישה. בעבודה זו התייחס לכל האספקטים של זכויות הילד, הן בפסיקות ביהמ"ש בעבר ובהווה, ואבדוק אם אכן נעשה מספיק בנושא עד כה.

מבוא

ענישה גופנית כאמצעי "חינוכי" מקובלת בחברות רבות ויש הרואים אותה כאמצעי חינוך לגיטימי. בעבר אף היה ביטוי בחקיקה ובפסיקה למחשבה כי שימוש באמצעי ענישה גופנית במטרה חינוכית מותר. בעבר – לא ראו ענישה גופנית כחלק מרכיבי אלימות. ראו ילד כרכוש הוריו וענישה כסוג של מימוש פטרונות. ענישה "חינוכית" נחשבה כסוג של

אלימות מותרת. הכאת ילד כענישה נתפסה כלגיטימית אם היא סבירה, הסבירות נקבעה ע"י בית המשפט. הבחינה שנעשתה הייתה האם המעשה האלים של אמצעי הענישה עומד בכללי מבחן הצידוק מבחן הלגיטימיות קבע כי "ענישה פיזית היא שימוש בכוח פיזי בכוונה לגרום לילד לחות כאב, המחקרים הוכיחו כי שיטות ענישה אלו אינן מובילות, אבל לא פגיעה, במטרה או תיקון לשיטה בהתנהגותו בהכרח, ליעד החינוכי שהציבו לעצמן". נמצא כי ילד לא מבדיל בין ענישה גופנית לגיטימית לאלימות ומעתיק דפוסי התנהגות. מכה סבירה מעוותת התפתחות אישית וביחד עם גורמים אחרים מותירה משקעים עמוקים. החקיקה והפסיקה בישראל השתנתה, המחוקק ובית המשפט העליון אמרו את דברם ביחס להורים ולהורות והענישה הגופנית נאסרה. כיום, שימוש באלימות כאמצעי חינוכי אסור. בעבודה זו אבדוק את התפתחות החקיקה והפסיקה של המשפט העברי מול המשפט הישראלי בנושא הכאת ילד כאמצעי ענישה.

"לכל אמא מותר לתת סטירה"¹ בשנים האחרונות רעשה הארץ לנוכח מה שנחזה להיות גל של מעשי התעללות קשה בילדים. שורה של מעשים שהתגלו במספר אזורים בארץ, חשפו את התופעה, אשר היא אינה כלל תופעה חדשה אלא התקשורת החלה להתמקד בתופעה זו. בסוגיה הקשה של התעללות בילדים. ישנו מאפיין אשר מלווה אירועים מסוג זה, המאפיין הוא הניסיון לגמד את האירועים ולהציג מקרים קשים של אלימות כלפי הילד כאילו מדובר בשיטה "חינוכית" ולמזער את ההתעללות לרמה של "ענישה גופנית". ובנוסף להציג התעללות זו של "ענישה גופנית" כעניין תרבותי או שוני תרבותי. טענה זו של נורמות תרבותיות או דתיות חוזרות על עצמן שוב ושוב ובשנים האחרונות נדחו שוב ושוב על ידי בתי המשפט. חשוב לציין כי הטענה לנימוקים דתיים ותרבותיים לא באה רק מפי נאשמים מרקע דתי מבוהק ונעשה בה שימוש גם מצד אנשים שלא בהכרח מוגדרים כ"דתיים" או "חרדים".

זכויות הילד במשפחה

מעמדו של הילד בחברה ובמשפט ויחסו עם הוריו, כמו גם מבוגרים אחרים, עברו במהלך השנים תמורות משמעותיות.

פיתוח זכויות הילד הנו נדבך בהתפתחות המשפטית והחברתית של מעמד הילד, והוא נבט על רקע עידן שהכיר וקידם את עקרון טובת הילד. על אף המתח הקיים בין עקרון טובת הילד לבין התפיסה המקדמת את זכויותיו העצמאיות של הילד, אלה האחרונות לא יכלו להתגבש אלא לאחר שהוטמעה העמדה שלפיה הילד אינו נתון בשליטתם המוחלטת של הוריו, וטובתו העצמאית ראויה להגנה. דומה כי המאה העשרים ואחת עדה לתהליך משפטי שבמסגרתו זכויות הילד תובעות הכרה ומעמד עצמאי. מקומן ואף מובנן של זכויות אלה אינו ברור באופן מלא שאלת היחס בינן לבין עקרון טובת הילד, השומר במידה רבה על דומיננטיות, אינה פתורה לגמרי.

"לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, " המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל במדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, דמוקרטיים, לשמירת החוק...". (בן ארי 2006)

ילדים הם בני אדם, וכיוון שהם בני אדם הם זכאים לזכויות אדם כמו כולם. אך אי אפשר לתת לאדם מבוגר ולילד את אותם הזכויות של אדם. מכיוון שמצבו של הילד הוא ייחודי, בשנות ילדותו. לאור זאת, נכתבה אמנה לזכויות הילד אשר ממנה נגזרות תפיסות העולם, ההכוונות והכללים המנחים לחקיקה בכל הקשור לזכויותיו של הילד.

"אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד" אומצה ע"י העצרת הכללית של האו"ם בנובמבר 1989, אמנה זו נכתבה ע"מ לשנות את חייהם של ילדים בכל רחבי העולם. היא הושגה אחר עשר שנות עבודה ומחקר של הוועדה לזכויות האדם. האמנה היא הסכם מרצון, המשקף קונצנזוס רחב בדבר המינימום הדרוש לילדים בכל מקום בעולם.

אמנת זכויות הילד היא מסמך בינלאומי הצהרתי ומשפטי, על פי האמנה ילד הוא בן אנוש כמו כל אדם ומבטאת היא הסכמה רחבה והגדרה של זכויות ילדים עד גיל 18 (הגיל כפוף לחוק הקיים בכל אחת מהמדינות שחתמו על האמנה). האמנה מונה 54 סעיפים שונים, שנוסחו במאמץ להתאים ככל שניתן לזירה הבינלאומית, למגוון התרבויות ומגוון המשטרים המתקיימים ברחבי העולם.

אפשר לחלק את האמנה לנושאים עיקריים:

**** עקרון השוויון**- לכל ילד יש זכות להתפתח, גופנית ונפשית- בביטחון, בשלום, בבריאות, בשוויון ובכבוד

**** עקרון ההשתתפות**- לכל ילד, יש זכות למשפחה, שתיתן לו מזון, בית, הגנה, אהבה והבנה. לכל ילד יש זכות לקבל שם וזהות. לכל ילד יש זכות לקבל חינוך, הזדמנות שווה, והזדמנות לממש את כישרונותיו

**** עקרון טובת הילד**-לכל ילד יש זכות לפרטיות, סודיות, והגנה על רכשו

לכל ילד יש זכות שלא ינצלו אותו, יזניחו אותו, ישפילו אותו או יתאכזרו אליו.

**** עקרון החיים**, ההישרדות וההתפתחות- לכל ילד יש זכות לפעילות במטרה למזער את הגורמים המביאים למות הילדים, דאגה לביטחונם של ילדים ומניעה של הרג או רצח קטינים, הבטחת תנאי חיים מינימליים לצד איסור השימוש באלימות כלפיהם. (עקרון זה מתייחס בין השאר לסיוע שהורים מקבלים ממדינותיהם, על מנת לאפשר תנאי ואיכות חיים מינימליים).

**** עקרון ההגנה**-הגנה מיוחדת ורגישה של מערכת החוק. לכל ילד יש זכות להשתלבות בחברה, שיתייחסו אליו בשוויון ושלא יפלו אותו. לכל ילד יש זכות להביע את עצמו, לדבר, להביע דעה.

**** לכל ילד יש זכות שיצילו אותו, ושיטופל בזמן מחלה, אסון או מצב חרום**

כל ילדה וילד בישראל זכאים ליהנות מהזכויות המפורטות בהצהרה זו- ללא יוצא מהכלל, וללא כל הבדל של גיל, מין, גזע, אמונה, דת, מוצא, מצב בריאותי שכלי, נפשי, או כל טעם אחר.

זכויות הילד הן זכויות מיוחדות, הן מחנכות לעצמאות ולאוטונומיה, ובה בעת לשיקול דעת ולכבוד כלפי הזולת.

ענישה גופנית כאמצעי חינוכי- כללי

ענישה כאמצעי חינוכי הייתה מקובלת בעבר בחברות רבות, ואף הייתה מותרת על פי החוק במספר מדינות. בעבר לא ראו את ענישה חינוכית כחלק מרכיבי האלימות, ילד היה רכוש של הוריו וכיצד שהם יענישו אותו זו בחירה שלהם. תחת הנחה שהפעלת כוח פיסי כלפי ילדים הוכרה כסבירה על ידי בתי המשפט אז היא הוגדרה כמותרת.

" עברו מאז יותר מחמישים שנה ואת המכות ההן אף פעם לא שכחתי, לא שכחתי ולא סלחתי" ² אלימות פיסית ומילולית היא אלימות. גם כשהיא נעשית כלפי ילדים במסווה של חינוך, הגם ובעבר היה מותר להעניש בצורה זו עבדים, חיילים, מלחים, אסירים ונשים, בזה אחר זה בוטלו ההיתרים לעונשים מסוג זה והילדים נותרו אחרונים.

כל מכה היא מכה וכל מכה פוגעת במי שספג אותה פוגעת בו פיזית ופוגעת בו נפשית. למכה יש מספר השפעות, היא מלמדת את הילד ששימוש בכוח לגיטימי, כאשר הוא נעשה כלפי מי שחלש ממך. בנוסף, המכה פוגעת בכבודו של הילד, משפילה אותו ופוגעת בנפשו. ולבסוף המכה מפרה את זכויותיו הבסיסיות ביותר של הילד, לשלמות גופו ונפשו. מחקרים גם הוכיחו כי ילדים שהוענשו בענישה גופנית, הפכו להיות לאלימים יותר כבוגרים.

יתר על כן ענישה גופנית פוגעת בילד, קל וחומר לאור מחקרים שהוכיחו כי ענישה מסוג זה אינה משיגה את מטרתה כאמצעי לחינוכו של הילד. הענישה הגופנית על פי המחקרים רק מלמדת את הילד לפחד מהיד של ההורה אך לא גורמת לו להבנה של ההתנהגות הרצויה ולהבנה של המעשה הפסול. אך גם אילו היה מוכח כי בצורת ענישה זו ישנה תועלת היא עדיין הייתה נשאר אסורה ופסולה. ילדים גם הם בני אדם ולכן מגיע להם שלא ינהגו בהם באלימות פיסית או מילולית כאחד, צורת הענישה הזו פוגעת בכבודו של הילד כאדם ובזכויותיו הבסיסיות, הן על פי חוק היסוד כבוד האדם וחירותו. שמאחר יותר התבססה האמנה הבינלאומית לזכויות הילד על פי חוק יסוד זה.

חשוב לזכור שהורה משמש מודל לחיקוי. הילד מתבונן בהורה ולומד ממעשיו, יותר מכל שיעור אחר, נכון שלא כל מכה היא התעללות, ולא כל הורה שאיבד שליטה וסטר פעם אחת לילדו, הוא בגדר הורה מתעלל, אבל כמו גם בדברים אחרים בחיים, לעצם הסרת המחסום מפני עשיית מעשה שלילי, יש השלכות חמורות. כשמסירים את המחסום פעם אחת מפני הרמת יד, קשה לשוב ולשים אותו בחזרה. לילד אין "זכות" לעשות כל מה

שהוא רוצה ולא צריך לוותר לו וראוי ונכון להורה להציב גבולות לכוון, להדריך, לחנך ולחנך. ברם, מכות גם ה"מתונות" שביניהן אינן חינוך, אלא ביטוי לאובדן שליטה. צריך לחנך מבלי לפגוע ולהפעיל סמכות בלי להכות.

בביהמ"ש שללו טענתו של אב שהיכה קשות את בתו בת ה-11, בהסבר כי עשה זאת משום שבארץ מוצאו מדובר במעשה לגיטימי וכי כך הוא הדבר גם על פי הדין הדתי. טענה זו של נורמות תרבותיות או דתיות, חוזרות על עצמן שוב ושוב בישראל ובשנים האחרונות נדחו שוב ושוב על ידי בתי המשפט.

הניסיון להתחבא מאחורי המסורת, הדת וההלכה, תוך ציטוט שברי פסוקים בידענות ובנחרצות שאין להם בסיס של ממש, לעיתים אף מעוות ומציג את היהדות לדורותיה ובכלל זה המוסר היהודי, המחשבה היהודית וההלכה היהודית, כאילו כביכול יש בהם תמיכה ועידוד לשימוש באלימות כלפי ילדים, מה שאנו ניראה שלא זאת הכוונה בכתובים. אמנת הילד באה ע"מ לקבוע אמות מידה להגנת הילדים נגד ההזנחה והניצול לרעה מהם הם סובלים, ברמות שונות, בכל הארצות ובכל יום. היא מקפידה להתחשב במגוון התרבויות, במגוון המשטרים ובמצב הכלכלי במדינות השונות. השיקול החשוב ביותר הוא טובתו של הילד. על האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד, חתמו יותר מדינות בעולם מאשר על כל אמנה אחרת נחתמה לראשונה רק לפני פחות משלושים שנה (1989), זמן יחסית קצר להובלה של תהליך ובמרכזו התפיסה שילד הוא אדם הנושא זכויות בזכות עצמו ולא רק מושא של חמלה, אהבה, הבטחות או הגנה כאקט של רצון טוב כשהוא מתנהג יפה.

המכלול העצום של זכויות הילד במגוון נושאים ותחומים, איננו מיקשה אחת גם מבחינת המודעות הרווחת בציבור הרחב, מבחינת ההסכמה החברתית קל וחומר מבחינת החקיקה המעגנת את זכויות הילד בחוקים, תקנות והפסיקות המבוססות עליהם.

במישור שלכאורה מובן מאליו של הגנה על ילדים מפני אלימות, יש עדיין יותר דגש על מילוי צרכים של מוגנות הילד מאשר עיגון ברור של זכותו של הילד להגנה. כיום קיימת

כמעט הסכמה כללית על זכויות של כל ילד להיות מוגן מפני התעללות לסוגיה, אך עדיין אין כך כשמדובר בטענת מכות "חינוכיות".

כיום בחלק מן מדינות העולם יש הגנה חוקית לילדים. כמו גם פסיקה מיקדמית המחייבת ומעגנת את זכותם לא להיות מוכים גם לא לצורך חינוך וגם לא למכות "קלות". בישראל קבע בית המשפט בשנת 2000 כי ענישה גופנית אסורה על פי חוק. אך למרות זאת יש עדיין מבוגרים בחברה הישראלית שלא רואים פסילה בצורת הענישה גופנית. בעבר בישראל היה ניתן לומר שענישה כאמצעי חינוכי הייתה מותרת, בהמשך לסעיף 386³ ב(א) לחוק העונשין³ שהגדיר עבירה של תקיפה של קטין ככזו הכוללת גרימת חבלה של ממש, דהיינו כל עוד לא נגרמה חבלה של ממש, האלימות כלפי הילד בעבר לא הייתה נחשבת לעבירה. שלילתה של ענישה גופנית באה לידי ביטוי בחקיקת סעיף 382 ב(א) לחוק העונשין, שתיקן את אי הבהירות שהשתמעה מהוראות סעיף 386 ב(א) לחוק העונשין וקבע שכל תקיפה של קטין גם ללא חבלה תהיה חייבת בכפל ענישה. שלילתה של ענישה גופנית כאמצעי חינוכי באה גם לידי ביטוי גם בפסיקת הדין של בית המשפט העליון בפרשת אלגני⁴ שם נקבע בצורה מפורשת שצורת הענישה של אלימות פיזית כלפי ילדים אסורה, ולפעמים תלוי בנסיבות מהווה עבירה פלילית.

עמדת המשפט העברי

3

4

התבוננות במקורות שאינם יהודים מלמדת שהכאת ילדים לשם חינוכם הייתה מקובלת כמעט על הכול בימי הביניים, כפי שהיטיבה לתארה ההיסטוריונית שולמית שחר: "בהסתמך על הפסוק 'חושך שבטו שונא בנו', צידדו הכל בהלקאה 'מבוקרת', פרט ליוצאים מן הכלל. בנוסחים שונים חוזר הרעיון, שהנמנע מהלקאה שעה שיש צורך בה כמוהו כמי שנמנע כביכול מעשות רע אולם למעשה מביא לרע גדול הרבה יותר; כמוהו כרופא או כירורג הנמנעים מלנתח את החולה כדי שלא להכאיב לו למען לא יתלונן, ובכך גורמים למותו".

"יפה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקויות" - כאן הורו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם, כי אם בדרכי נועם. והיראה האמתית היא יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה". נראה כי גם במקורות ההלכתיים ובמשפט העברי קיימת מחלוקת בכל הנוגע לשימוש בענישה גופנית כמכשיר חינוכי.

בחינת מכלול מקורות המשפט העברי מציגה תמונה מורכבת, אשר ממנה אפשר ללמוד גם על התנגדות המשפט העברי לאלימות כלפי ילדים וישנם מקורות אשר מצדדים בענישה גופנית כאמצעי חינוכי. אביא כאן כמה דוגמאות מהמקרא.

בתקופת הגאונים ניכרת הסתייגות מן ההכאה. בהתייחסו לדברי התלמוד במסכת בבא בתרא, כותב רב נטרונאי גאון, בן המאה התשיעית: "ומלמדי תינוקות שפירשתם שמכים הרבה את התינוקות, ודאי תינוקות אינם למדים אלא כך, מתוך הכאה, ומה שאמר רב שמואל בר שילת [בבא בתרא כא ע"א] הלכה היא... אבל אם מרבה על הקטנים ועל הכחושים - אכזרי הוא, ומתרים בו פעם פעמיים ושלוש, אם מקבל מוטב, ואם לא מסלקים אותו" (תרגום תשובות הגאונים גינצברג, גאוניקה, עמ' 119).

הגישה הרואה בענישה גופנית דרך חינוכית הולמת קיבלה ביטוי ב"משנה תורה" להרמב"ם: "מכניסים את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע... ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה. ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי. לפיכך, לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות, אלא ברצועה קטנה" (הלכות תלמוד תורה ב, ב). גם

בשולחן ערוך, יש הד עקיף לשכיחות התופעה: "צריך להיזהר מי"ז בתמוז עד ט' באב שלא לילך יחידי... ולא יכו התלמידים בימים ההם" (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקנא, סעיף יח). והעיר בעל טורי זהב: "אפילו ברצועה".

ואולם, ניתן לראות גם ביטוי לגישה אחרת כבר ממשלי המעדיף את הגערה על פי ההכאה אפילו בכסיל: "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה" (משלי י"ז, י'). מכאן, שלא בהכרח ענישה גופנית מחוייבת המציאות ואין הכרח שתוביל לתוצאות של חינוך טוב יותר.

בספר משלי אפשר למצוא מספר דוגמות אשר יש המפרשים אותן על מעין הוראות לנקיטת ענישה פיסית שיש שמתרגמים אותה לאלימות נגד ילדים כאמצעי של ענישה חינוכית. דוגמת: "יסר בנך ויניחך, ויתן מעדנים לנפשך" (משלי כט, יז) "אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקנה ממנו" (משלי כב, טו).

ראש וראשון למגנים את השימוש בעונשים גופניים כדרך חינוכית הוא רבי שמשון (בן) רפאל הירש (גרמניה, המאה הי"ט), שכתב: "אנו נהיה האחרונים להמליץ על עונשים גופניים... והדברים אמורים במיוחד כלפי בית ההורים. אם הילד ירגיל את עצמו להתרשם מהערה ביקורתית של ההורים רק אם יחוש אותה על גופו, ולציית לפקודות רק מתוך פחד מפני מכות, הרי יתקה חושו המוסרי וממילא יזלזל גם בהערותיו של המורה" (על יסודות החינוך, חלק ב, עמ' סה).

בעבר בנסיבות שתוארו, היה מותר להכות ילד - בבחינת חריג להלכה הכללית האוסרת להכות אדם באשר הוא אדם. ההלכה אף אוסרת להלקות קטין העובר על אחת ממצוות לא תעשה האמורות בתורה- ואין מכים אותו אפילו לאחר שהגדיל⁶.

מצד שני, קיימות בהלכה דעות, גישות והלכות שאומרות שענישה גופנית כלפי ילדים אסורה. מי שאוהב את בנו באמת, הוא מי שמקדים את המוסר ולא מי שמגיע למצב בו הוא צריך להטיל מורות באמצעות מכות. דרך חינוכית זו נמצאת במעלה גבוהה יותר, בה מתבטאת האהבה לילד.

מאמר חשוב שמראה דוגמא לגישתם של הרבנים השוללת את השימוש באמצעי אלימות כאמצעי חינוך, הוא מאמר התלמוד (שבת קיט, ע"ב) על הפסוק שנכתב במקרא פעמיים (תהלים קה, טו: דברי הימים טז, כב): "אמר הרב יהודה אמר רב: מאי דכתיב (=מהו שכתוב) "אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו"- 'נגיעה' זו התפרשה על ידי פרשנים שונים כאוסרת נגיעה- כל מגע שיש בו אלימות- פיזית, מינית, מילולית בדרך הטיפול בקטינים.⁵ בנוסף הרב יעקב יחיאל וינברג, מגדולי פוסקי ההלכה במאה ה-20, כתב דברים בגנות הענישה הגופנית: "אכן מטעים פדגוגיים יש להניא מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כת"ר את האיסור להכות בנו גדול, וצדק כת"ר באומרו שלא דווקא מכה ביד, אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים שהכפייה או הביצוע רצון בכוח מעורר בנער גיל מבוגר עקשנות יתר ונטייה למרידה."

כבר לפני יותר מ-130 שנה קבע הרב אליעזר פאפו שאין להשתמש בעונש גופני כלפי קטינים כלל ועיקר: "אמרו רבותינו ז"ל המכה בנו גדול חייב נידוי... לפני גורם לבנו שיהיה בועט בו... הנה כי כן לא גדול ממש, אלא אפילו קטן כל שידוע בו שאינו מקבל מרות. כגון בדורות הללו שחצפא ישגיא (חוצפה פורחת) וכן בועט באביו לא על ידי הכאה אלא אפילו אם גוער בו בכעס.."

דוגמא למקרה חמור של ענישה גופנית כאמצעי חינוכי מתואר בספר החסידים:⁶ אב למד תורה בחדר, ובנו הקטן בא עם סיר לאותו החדר התיישב עליו ועשה את צרכיו. קיימת הלכה האוסרת על לימוד תורה במקום בו יש צואה, ועל כן האב התרגז והרביץ לבנו. לאחר אותו מקרה קרו לאותו הילד נזקים גופניים מכיוון שהיה עוצר בעצמו לעשות צרכיו. אמנם האב הרביץ כיוון שחשב שהוא מלמד את בנו כשלומדים תורה לא עושים כך וכך, אך הילד לא הבין את כוונתו ולא הבין מדוע הרביץ לו האב. רבי יהודה החסיד יצא בצורה חריפה נגד האב וכך הוא כותב: "ילד קטן שאינו מבין על מה מכים אותו והוא יושב אצל

אביו וספריו לפניו, והקטן עומד לעשות את צרכיו, לא יגע בו, כי לא ידע בשביל הספרים מנעו, ויעצור עצמו משום פחדו ויבוא לידי סכנה."

כיום יש איסור על ענישה גופנית אשר נמצא בתלמוד במסכת מועד קטן (דף י"ז ע"א). שם ישנו מעשה בשפחתו של רבי יהודה הנשיא (שערך את המשנה), שראתה אדם מכה את בנו הגדול. הלכה שפחתו המלומדת לרבי ואמרה לו- נדה את האב המכה, ולמה? מפני שהוא עובר על "**לפני עיוור לא תיתן מכשול**". רש"י מפרש "שהילד יבעט באביו"- הילד ימרוד באביו, לפיכך איש המכה את בנו הגדול מביא לכך שהילד ימרוד באביו ועל כן הדבר זה לא רק שאין בו שום עניין של חינוך אלא הוא גם מכשול .

ומהו דינו של אב שמכה את בנו וחובל בו? יש דין חובל בתורה. הרב פיינקשטיין מתייחס לעניין אב המכה את בנו, כשהוא מצטט את השו"ע של בעל התנאי ש "**המכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו**"- שהוא חייבת לו מדיני ממונות. חובל על פי דין תורה חייב בתשלום ממון. אם אדם חובל בחברו הוא צריך לשלם לו. על פי גישה זו אפשר לראות כי היהדות אינה רואה את הילד כרכוש של אביו, ולכן כל החובות שחלים בין אדם לחברו חלים גם על אב כלפי בן.

היהדות הייתה בין החברות הראשונות בעולם שהתנגדו לענישה גופנית כלפי ילדים. גם הגישות והמקורות המתירים ענישה גופנית כלפי ילדים, מתירים זאת בנסיבות מסוימות ובסייגים מסוימים בלבד, באופן שיצר מגבלות של ממש על השימוש בסוג כזה של ענישה. ב. שמואלי במאמרו ¹², מאזכר לא פחות מעשרים ושלושה תנאים וסייגים להיתר השימוש בענישה גופנית על פי ההלכה (לדוגמה: לא כשהילד קטן מדי, לא כשהילד גדול מדי, לא מתוך כעס, לא תוך שימוש בכלי, לא בדרך משפילה ועוד ועוד..).

נראה אם כן, כי גם במקורות ההלכתיים ובמשפט העברי קיימת מחלוקת בכל הנוגע לשימוש בענישה גופנית כמכשיר חינוכי. האמור במשלי כ"ג, פסוקים יג' - יד', שם נאמר: "אל תמנע מנער מוסר כי תוכנו בשבט לא ימות. אתה בשבט תוכנו ונפשו משאול תציל", זכה לפירושים שונים. יש אשר פירשו את הביטוי כלגיטימציה לענישה גופנית. ואולם, יש המפרשים את הפסוק כהוראה לקבוע לילד גבולות של

התנהגות ולהטיל עליו מרות באופן בו ידע להבדיל בין מותר ואסור. ניתן לראות את ה"שבט" כשבט מוסר, במובן זה שעל ההורה להבהיר לילד כי קיימים גבולות של התנהגות מותרת, ואולם זאת לאו דווקא באלימות אלא תוך שימוש במרות מוסרית.

מכל האמור לעיל עולה כי ניתן לפרש את הביטויים של "שבט" ו"ייסורים", המוזכרים במקורות ההלכה, לאו דווקא כהיתר לענישה גופנית, אלא כהפניה לשימוש בשבט המוסר, דהיינו, הטלת מרות מוסרית על ילדים תוך קביעת גבולות של מותר ואסור.

לסיכומו של דבר וגם אם נפנה למקורות, אין הכרח להגיע אל המסקנה כי ענישה באמצעות של מכות היא הראויה והמקובלת. נראה כי פרשנות אפשרית ומקובלת גם על חכמי ההלכה היא, הטלת מרות על ילדים באמצעי משמעת וקביעת גבולות, וזאת מכוח מוסרי ולא דווקא באמצעים פיזיים. גישה זו של ההלכה מתיישבת גם עם חוקי מדינת ישראל ופסיקת בתי המשפט, ועם עקרונות היסוד של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

עמדת המשפט הישראלי

הזכות להיות הורה, הינה זכות יסוד הנגזרת מכבוד האדם וחירותו ומהווה זכות חוקתית לה זכאי כל אדם. האינטרס להיות הורה הוא מן השאיפות הבסיסיות ביותר של האדם. מימושה של הזכות ההורית משמעה בין היתר לגדל ולחנך את הילד בדרכו של ההורה וכראות עיניו, אף זכות זו חוקתית יסודית זכות טבעית הטבועה ועולה מן הקשר בין הורים לצאצאיהם.

זכותם של הורים לגדל את ילדיהם ולחנכם כראות עיניהם, על כל הכרוך בכך, היא זכות חוקתית טבעית וראשונית, בבחינת ביטוי לקשר הטבעי שבין הורים לילדיהם. זכות זו באה לידי ביטוי בפרטיות ובאוטונומיה של המשפחה: ההורים אוטונומיים בקבלת החלטות בכל הנוגע לילדיהם- חינוך, דרך חיים, מקום מגורים וכדומה, התערבות המדינה ומערכת המשפט בהחלטות אלה היא בבחינת חריג שיש ליתן טעם להצדיקו.

כאשר הורים נוקטים באמצעי של ענישה גופנית, והם טוענים שעשו שימוש באמצעי זה לצורכי חינוך, נטענה בעבר טענת הגנה לפיה, הורים פטורים מאחריות פלילית או נזיקית למעשיהם מפני שהורים מוסמכים להעניש ילדים לצורך חינוכם ו/או לצורך הטלת משמעת ומרות עליהם, ואף להטיל עונשים גופניים, כאשר עונשים אלה הם סבירים.

בתקופת קום המדינה הלכה עדיין הפסיקה הישראלית בעקבות המשפט האנגלי אשר התיר להכות ילדים בנסיבות מסוימות לחינוכם. על בסיס תפיסה זו נהג בית המשפט בסלחנות כלפי נאשמים בענישה פיסית אשר לכאורה נועדה לחינוך כלפי ילדים. בנוסף הענישה הגופנית כלפי הילדים הייתה מקובלת בחברה ולא נאסרה כמעט באף מדינה באותה תקופה

לדוגמא בפסק הדין דלאל ראסי נ' יועמ"ש בו נידן ערעורה של נזירה קתולית שהייתה משגיחה בבית יתומים בנצרת והואשמה בגרימת חבלה לתלמידות באמצעות אלימות (סטירות, בעיטות, משיכה בשער, מכות ועוד), וטענה כי עשתה זאת כדרך ענישה שבה מענישים הורים את ילדיהם. בפסק דינו כתב בית המשפט:

"האב, במסרו את בנו לחינוך, ממלא את ידו של המחנך להדריך את הילד בדרך טובים בכל האמצעים העומדים לרשותו של פדגוג, ובכלל אלה גם שוט ורצועה. כמו כן ייתכן לומר כי האב מעביר למחנך את כוחו הוא לייסר ולהעניש את הילד עונשי גוף. אך השאלה תהיה אז: מה מקור כוחו וסמכותו המשפטיים של האב גופו? מניין שואב הוא את הזכות החוקית לפגוע בבנו? ... אין לנו אלא להסתמך על מה שבא לו לציבור בקבלה, איש מפי איש, בן מפי אביו, דור מפי הדור שקדם לו, כלומר על מנהגו של עולם שתוקף דין לו".

אלא שבית משפט העליון בישראל בצורה עקבית, החל מראשית שנות התשעים וכלה בראשית המאה העשרים ואחת, התערב בשיטת חינוך זו ושם קץ לנשמת הלגיטימציה שנותרה באפה של תופעת הענישה הגופנית בישראל כדרך חינוכית, להלן התפתחות הפסיקה:

שנת 1994 - פסק הדין בעניין אלגני: פסק דין זה הינו החלוץ בפסיקה אשר פסל את שימוש בענישה גופנית כדרך לגיטימית לחינוך, שם דובר במורה שהורשעה בתקיפת תלמיד כשה ב' בבית הספר הצרפתי ביפו, במהלך שיעור ביקשה המורה לבדוק אם התלמידים החתימו את הוריהם על טופס בחינה. התברר לה, תוך כדי הבדיקה, כי התלמיד לא עשה כן. לאור זאת משכה באוזנו של התלמיד ותלשה חלק מתנוך האוזן, כפעולה של אזהרה או הרתעה.

המורה הורשעה בעבירה של תקיפת קטין על-ידי האחראי לו הגורמת חבלה חמורה, ונגזר עליה ששה חודשי עבודות שירות, בפסק דין זה קבע לראשונה בית משפט העליון כי, חינוכם של ילדים אינו משתלב עם הכאתם, וכי יש לעקור מן השורש דרכי התנהגות כגון משיכה באוזן התלמיד או הכאת ידו בסרגל, מכיוון שאלימות פיזית כלפי תלמיד אסורה בין כותלי בית-הספר.

ראוי לציין, כי פסק דין זה התייחס אך ורק לאיסור בשימוש בעונש גופני בין מורים לתלמידים במתחם בתי הספר, אך עדיין מערכת המשפט לא נתנה דעתה בעניין האיסור של ענישה גופנית בין הורים לילדיהם, כמו"כ הסתייג בית המשפט מן האיסור הגורף על כל צורת ענישה גופנית בין מורים לתלמידיהם.

שנת 2000 - פסק-הדין בעניין פלונית: למעשה רק בראשית המאה העשרים ואחת בפסק דין זה, בית משפט העליון הביא לידי ביטוי מגמה חדשה של 'הגנת הילד', בכך שקבע כי במסגרת 'הגנת הילד' יש להתערב ולהעמיד לדין הורים המשתמשים בענישה גופנית כדרך חינוכית. למעשה החידוש שבפסק דין זה, הוא האיסור הגורף של מערכת המשפט בישראל בשימוש בדרכי ענישה גופנית כדרך לגיטימית לחינוך.

במקרה זה דובר באם שהיא אשמה כי הכתה בהזדמנויות שונות, באופן תדיר, את שני ילדיה, בני חמש ושבע, בישבן, בראש, בעורף וביד (מכות כואבות, באמצעות היד או קבקב גומי, שהותירו אדמומיות בעור), וכן סטרה להם. כן הואשמה האם שהכתה פעם אחת את בתה באמצעות שואב-אבק ואת בנה במכת אגרוף בפניו, שגרמה לשבירת אחת משיניו.

כב' השופטת בייניש, בפסק-דין נרחב, שכב' הנשיא ברק (כתוארו אז) נתן את הסכמתו לכך, קבעה כי מעשי האם, שחשפו תמונה של הפעלת אלימות שיטתית ונמשכת כלפי הילדים, הינם בגדר תקיפה והתעללות גופנית. למעשה, היחיד שלא הסכים עם קביעה זו הוא כב' השופט אנגלרד, שטען כי אין במעשיה של האם כדי התעללות גופנית כי אם תקיפה, אך כולי עלמא היו בדעה אחת, כי ענישתם הגופנית של ילדים כשיטת חינוך פסולה מכל וכל, היא שריד לתפיסה חברתית-חינוכית שאבד עליה הכלח, והיא אסורה כיום בחברתנו.

פסק-הדין של בית-המשפט העליון בעניין פלונית ביטא מגמה חדשה, מחד, היו שאמרו ברוכה, בהתייחסות של מערכת המשפט בישראל ליחסים המשפטיים בין הורים לילדים, מגמה זו ביטאה רגישות, אהבה, כבוד לילדים וקידום טובתם וזכויותיהם. מאידך, היו שאמרו כי זו מגמה אקטיביסטית, בו מערכת המשפט מתערבת בחינוך הילדים, החלטה שעלולה להוביל למצב בו ההורים צריכים לחשוב פעמיים לפני כל שימוש במגע פיזי תקיף, שמא תדפוק מחלקת הרווחה על דלתם. השינוי הגדול החל עם העלאת המודעות לגבי אמנת זכויות הילד ותובנה שענישה גופנית פוגעת בילד הרבה יותר מאשר מועילה לחינוכו.

בנוסף, זכות הילד להגנה מעוגנת במשפט הישראלי בחוק היסוד: כבוד האדם וחירותו וגם בחוק העונשין, המכיל הוראות מיוחדות למניעת פגיעה גופנית, רגשית ונפשית של קטינים. הפסיקה הישראלית הציבה את טובת הילד בראש סולם העדיפויות המכוונת את השופטים בעת קבלת החלטות משפטיות חשובות בחייו של הילד ובדרך זו מונעת את הסיכון לפגיעה בהתפתחותו וגרימת "צלקות אם פיסיות או נפשיות" בילד.

בעבר לכאורה ענישה גופנית כאמצעי חינוכי איננה הייתה נחשבת כעבירה, כיוון שעבירה של תקיפת קטין בעבר כללה חבלה של ממש בגופו של הילד וכל עוד העונש הגופני שסימני פגיעתו לא נראו או אובחנו כחבלות חיצוניות או פנימיות עצם קיומה של ענישה גופנית לא נחשבה לעבירה.

הוראת החוק נתמכה על פי סעיף 24 של פקודת נזיקין שנתן הגנה מפני תביעה נזקית להורה. פרשנות זו מתירה עונש גופני כאמצעי חינוכי כל עוד הוא סביר ואינו גורם חבלה של ממש. פסיקה זו קבעה בנוסף שאין לראות הבדל בין הורה של הקטין או מורה, הרי מורה נבחר על ידי ההורה להמשיך את דרך חינוכו של הקטין. שלילתה של הענישה הגופנית כאמצעי חינוכי מוצגת בסעיף 382(ב)(2) לחוק העונשין, הקובעת שכל תקיפה של קטין, גם אם אין חבלה של ממש יהיה חייב בעונש. ובנוסף מחקו את הוראות סעיף 24(ד) שמגן על ההורה, ולכן כיום ניתן לומר כי אלימות כלפי קטין מבלי סימני חבלה של ממש היא עבירה ברת ענישה. בעקבות החוק כל סוג אלימות מופנה כלפי ילד הוא עבירה.

בפס"ד של הלכת ראסי, שהתירה שימוש בענישה גופנית לצורכי חינוך, קבע בית המשפט העליון כשדן בעניינה של אם שנהגה להכות את ילדיה ולהתעלל בהם. דחה את ערעורה של האם, שהורשעה בהתעללות בקטין, עברה לפי סעיף 368ג לחוק העונשין, התשל"ז-1977, וגם בעברת תקיפה, כתבה השופטת בייניש:

"לעומת הגישה המקנה להורה הגנה מפני אחריות פלילית אם העניש את ילדו בעונש גופני "סביר", קיימת גישה השוללת מן ההורה סמכות לענישה גופנית כלפי ילדו. גישה זו שמה את הדגש על זכות הילד לכבוד, לשלמות הגוף ולבריאות הנפש. לפי אותה גישה, ענישה גופנית כשיטת חינוך לא רק שאינה משיגה את מטרותיה, אלא היא גורמת לנזקים פיזיים ונפשיים לילד, שעלולים להטביע חותמם עליו גם בבגרותו"

ניתן לסכם את הדברים כך, כאשר טובת הילד עולה בקנה אחד עם חינוכו, תגבר זכות ההורה לחנך את ילדו, אך כאשר טובת הילד נפגעת, כגון במצב של ענישה גופנית למטרות חינוך, כאן תגבר טובת הילד על פני זכויות ההורה, וייאסר השימוש בענישה

לכן, כאשר הורה מפעיל ענישה גופנית כדרך חינוכית, מעבר להיותה פוגעת בנפשו של הילד, לעתים פעולה זו, נחשבת כעבירה פלילית בישראל. ובנסיבות המתאימות ניתן להאשים את ההורה בתקיפת בן משפחה, ו/או בתקיפת קטין או חסר ישע, ו/או בהתעללות בקטין וחסר ישע. במישור הנזיקי עלולה הפעלת ענישה גופנית זו להצדיק תביעה בגין עוולת התקיפה.

אי לכך, כיום מערכת המשפט בישראל מיישרת קו, כי אין להשתמש כלל בכל ענישה גופנית מכל סוג שהוא אף למטרות חינוכיות, לזאת קיים חריג כדעתה של השופטת בייניש כי בשל שימוש בכוח קל ערך של הורה כלפי ילדו לא תוגש נגדו כתב אישום פלילי.

סיכום ומסקנות

מעבודתי למדתי כי החוק בישראל בשנים האחרונות שונה במטרה להגן על הילד מצורות האלימות המגוונות המתקיימות במסגרת המשפחה ומעגל המחנכים המקיף אותו, ברם לעניות דעתי איני חושבת שנעשה מספיק בכל הקשור ליישום החוק והפרשנויות הנלוות.

היעדר מודעות בקרב שכבות אוכלוסייה נרחבות, מחנכים במסגרות השונות ושוטרים מחייבת מערכת חניכה והנחייה לצד הפעלת אכיפה קפדנית הן ברשות המבצעת (משטרה) וברשות השופטת (בתי המשפט) כאמצעי להתמודדות ראויה ונכונה כנגד הפעלת אלימות פיסית ומילולית כלפי הילדים במדינה.

כיום ברור לי לאחר היכרותי עם משפחות שהשפה השלטת בבית שלהם הייתה מאיימת, משפילה, ואף כואבת שאסור בתכלית האיסור לאפשר זאת כי הנזק שנגרם לילד מלווה אותו לשנים רבות, משפחות אלו צריכות לקבל תמיכה, עזרה והכוונה למודל חינוך הילד וצריך לעשות הכל כדי לצמצם נזקים ופגיעה בזכויותיו של הילד.

בעבודה זאת ראינו כי במשפט העברי, שרבים מהיושבים מציון מתחשבים בו ופועלים בהתאמה לאמור בו והפרשניות השונות שניתנו לכתובים, חלקו לפחות שנוי במחלוקת, באשר הענישה הגופנית נראית לגיטימית ונורמטיבית בעיני הורים, מחנכים ואפילו בעיני מספר שופטים.

יחד עם זאת, ניחן כי בציר הזמן עולה המודעות והכרה בחשיבות לשמירה על גופו ונפשו של הילד והחשיבות לקבלו כשווה לכל אדם בחברה לצד החובה לכבד את זכויותיו בהתאמה.

בישראל 2015 בה חיים ילדים רבים הסובלים מאלימות בבית, בשכונה ובמסגרות הקרובות המקיפות אותם, קיים צורך דחוף ובעל חשיבות עליונה לעמוד לצדם בכל הקשור ליכולתה של מדינת ישראל לפעול במטרה לקדם את שיפור ואיכות חייו של הילד למען עתידה של מדינת ישראל בדורות הבאים.

קידום חקיקה מכוונת ומחמירה באמצעות בית המחוקקים, הקצאת משאבים לחינוך ההורים ומערכות החינוך בכל המסגרות, הטמעת ערכים ויישומם במסגרות והמערכות הנשענות על תקציבי מדינת ישראל, העלאת המודעות החברתית לחובה לשמור על ילדים כשווים לכולנו, לעודד דיווח של צד ג' (שכנים, מורים, עוברי אורח ואחרים) בכל הקשור להתעללות ואלימות של הורים ואחרים בילדים, הכוונה של הרשות המבצעת ובמיוחד המשטרה להעמיק את הטיפול באלימות במשפחה, לצד הכשרה של שוטרים בתחום זה, חניכה והנחייה של הרשות השופטת להפעיל יד קשה במקרים בהם הוכחה האשמה בגין אלימות במשפחה.

ישראל חתמה על האמנה לזכויות הילד ונגזרת מחתימה זו היא המחויבות לשמור על הילד במישור ההומניטרי מחד אולם עוד יותר מכך למען יגדלו ילדים אלה עם תפיסת

חינוך מתקדמת, למנוע "צלקות" בנפשם ובגופם, כך שבבוא היום הם יהיו אלה שיובילו לשיפור נוסף במרקם האנושי והאיכותי של אזרחי מדינת ישראל. מודל זכויות הילד במשפחה כזכויות יחס, שקווים ראשונים לדמותו שורטטו כאן, תואם בעיניי אף את זכויות הילד כפי שמוצע לאמצן באמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד. לצד שימור העיקרון של טובת הילד כעיקרון מוביל, ולצד הדגשת מקומה של המשפחה בחיי הילד והצורך להבטיח את תפקודה התקין. אף הזכויות כפי שעוגנו באמנה תואמות את מודל היחסים המוצע, המורכבות שסעיפי האמנה יוצרים בהיקראם יחדיו משקפת את מורכבותו של המענה הרצוי לצורכי הילד.

ביבליוגרפיה

חוקים

חוק העונישין- 1977 תשל"ז

חוק איסור ענישה גופנית -2000

פסקי דין

4995\94 מ"י נגד אלגני

7/53 דלאל ראסי נ' היועמ"ש

1801/04 מדינת ישראל נ' א. ג. ו- א. מ

מאמרים

רון שפירא, "ילדים בסיכון- ענישה גופנית והגבול שבניהם", מתוך סקירה משפטית.

עביאד הכהן, "על איסור האלימות בחינוך", מתוך פרשת בהעלתך, תשס"ד גיליון מס 167

יצחק קדמן, "מניעת ענישה גופנית של ילדים- האתגר של זכויות הילד" שמואלי "ענישה גופנית של ילדים בידי הוריהם על פי המשפט העברי" פלילים י', תשס"ב (2001)

אתרים

זכויות מה מגיע לכם? - <http://www.myrights.co.il>

<http://www.psakdin.co.il/> PASKDIN

מיכאל חוואי- משרד עורכי דין - <http://www.cmichael-law.co.il/>

הערות שוליים

¹ מתוך דברי האם החשודה בהתעללות מבית שמש- "מעריב" 4.5.08

² יהודה אטלס-"אבא אל תרביץ לי" מתוך: זכויות הילד בישראל: קובץ מאמרים ומקורות, בעריכת י' קדמן וג' אפרת, המועצה הלאומית לשלום הילד.

³ סעיף 386 ב (א) לחוק העונישין תשל"ז- 1977 קובע כי: התוקף קטין או חסר ישע וגורם לו לחבלה של ממש. דינו מאסר חמש שנים: היה התוקף אחראי על הקטין או חסר הישע. דינו מאסר שבע שנים.

⁴ ע"פ 4995\94 מ"י נגד אלגני, פ"ד מח (5) 191.
אנציקלופדיה תלמודית, כרך ארבעה-עשר, עמ' תרכ"ז.